

Темурийлар давридаги адабиёт ва тасаввуфнинг йирик вакилларида бири Косими Анвардир. Шунинчиси таъкидлаш лозимки, шоирнинг дунёкараши ўз даври ва ўзидан кейинги илм-фан ва тасаввуфнинг йирик намоёндалари Баховуддин Накшбанд, Садриддин Ёминий, Улугбек, Неъматулла Вали, Нуритдин Кирманий, Абдурахмон Жомий ва Навоийларнинг таълимотлари билан гоёвий жихатдан яқин туради. Айниқса, Алишер Навоий ўзининг "Мажолис ун-нафоис" тазкирасида шоир ижоди ҳақида кенг тўхталиб, шеърларидан намуналар келтиради.

Уни замонасининг иқтидорли шоирлари қаторига қўшади: "Рағзилари пок эрди ва нафаслари оташнок - деб хабар беради Алишер Навоий Косими Анвар ҳақида - Эл бағоят алар назмларига мойил ва шеърларин ўқумок ва битмакка роғиб бўлдилар".

Алишер Навоийнинг "Мажолис ун-нафоис" ва бошқа манбаларда келтирилишича, Косими Анвар ёшлигидан Садриддин Ардабийга мурид бўлиб, сўфийлик тариқатини мукамал эгаллайди. 1426 йили Хиротнинг масжидида Шохрухга қарши фитна уюштирилади. ҳуруфийлар оқимида мансуб бўлган Аҳмад Лур деган шахс Шохрухга пичок уриб, уни ярадор қилади. Шу ернинг ўзидаёқ Аҳмад Лур ўлдирилади. Юқоридаги воқеа туфайли Косими Анвар ҳуруфийлар билан яқин алоқада бўлганликда ва фитнада қўли борлигида айбланиб Хиротдан Самарқандга сургун қилинади. Самарқандни бошқариб турган Улугбек уни яхши кутиб олади.

Ўша даврда Озарбайжон, Туркия, Ироқ, Сурия ва Шарқнинг бошқа мамлакатларида ҳуруфийлик оқими кенг тарқалган бўлиб, бу ОКИМ Марказий Осиё ва Хуросонда, айниқса, Самарқанд ва Хиротда оз бўлсада мавжуд эди. Ҳуруфийлик оқими ҳарфларни илоҳийлаштириб, кишиларни объектив дунё, ҳарфлар ва ҳудуди идрок қилишга чақирадилар. Бу эса бошқаларнинг фикрича, динни обрўсини туширар эди. Ҳуруфийлар шаҳар камбағаллари ва ҳунармандларининг манфаатини ҳимоя қилиб, зўравонлик, жабр-зулм, зодагонларнинг ўзбошимчалигига қарши қураш олиб бордилар.

Марказий Осиё ва Хуросонда бу оқим тарафдорлари, гарчи улар қўпчилиқни ташкил этсада, ҳокимият учун зимдан қураш олиб бор-дилар, ҳар хил фитна ва ғалаёнлар уюштириб турганликлари боис Темурийлар, айниқса, Шохрух ва бошқа ҳокимлар

хуруфийлик ОКИМИ тарафдорларини таъкиб остига олганлар. Косими Анвар ижоди ва дунёкарашини тадқиқ этган олимларнинг аксарияти, шу жумладан, Е. Браун, З. А. Кулизода ва бошқалар хуруфийлик оқими шоир ижодига таъсир кўрсатган бўлса-да, уни тасаввуф оқимининг йирик вакили, деб ҳисоблайдилар. Дарҳақиқат, Косими Анварнинг қолдирган адабий ва илмий мероси ана шундан далолат беради.

Косими Анвар асарларининг анчагина қисми бизгача етиб келган. Унинг "Девон"и қўлёзмалари Санкт-Петербургда, Гуржистонда, шунингдек, Самарқандда ва бошқа йирик илм марказларида сақланмоқда. 1958 йили Техронда унинг "Қуллийети" Саид Нафисий томонидан чоп этилган.

Мутафаккирнинг "Анис ул-ошикин" ("Ошиқлар дўсти") маснавийси ("Анис ул-орифин" ҳам деб юритилади), "Сад маком дар истилоҳи суфия" ("Тасаввуф атамаларида юз маком"), "Рисолайи адади макомот" ("Макомларнинг сони ҳақида рисола"), "Рисола дар баёни илм" ("Билим ҳақида рисола"), "Савол ва ҷавоб" рисоласи ва бошқа асарлари мавжуд.

Унинг таълимотида Аллоҳ ҳамма нарсанинг ибтидоси ва биринчи сабаби, деб талқин этилади. Аллоҳ дунёдаги ҳамма нарсаларда намоён бўлади, улар бир-бирига қўшилиб кетади. Косими Анвар инсонни мавжудотларнинг аълоси, унга бу дунё ва охираатнинг султони бўлишни Аллоҳнинг ўзи ато этган, деб айтади. "Туйи султони ҷовидон, туйи мақсад, туйи аксо" ("Сен мангу султонсан, сен мақсадсан, сен узоқдаги уфқсан"), - дейди у инсон ҳақида.

Маълумки, тасаввуф оқимида ахлокий масалаларига кенг ўрин берилади. Косими Анвар ҳам ўзининг тасаввуфий қарашларида, инсон, борлик ва Аллоҳнинг бирлигини асослашда ижтимоий муаммолар, ахлоқ ва ҳуқ-одобга катта эътибор беради. Инсоннинг Аллоҳга яқинлашуви қўланишсиз, ахлокий қамолотга эришмасдан ошиши мумкин эмас. Инсон ўзини қанчалик ўрганса, идрок қилса, шунчалик ахлоқан қўланиб боради. Аллоҳга яқинлашиш йўлида олға қадам босади. Шу муносабат билан у жоҳилликни қаттиқ қўралайди, зероки у ахлокий қўланиш ва ўз-ўзини қилишга ҳалақит беради. Инсон яхши ва ҳайрли ишлар қиладими, ёвузлик ва адолатсизлик билан шугулланадими, биринчи ўринда, ўзи сабабчи бўлади. "Ник ва бад ғар микўни, боҳуд қўни" (Яхшилик ва ёмонлик қилсанг, ўзингга қиласан), - деб ҳисоблайди шоир.

Косими Анварнинг ижодида ижтимоий масалалар ҳам у ёки бу даражада инъикосини топган. Қамонасидан зорланиш, мавжуд қамиятдан норозилик, ҳуқрон синф вақилларининг адолатсизлиги, қабр-зулм ва ноҳақсизликларини қўралаш мутафаккир ижтимоий қарашларида маълум ўрин эгаллайди. У ёлғончилик, қўрибқарлик, иқкиюзламачиликни қўралайди, зохидларнинг қарамас одатларини танқид қиладди. Қамиятдаги салбий иллатларнинг йўқотиш йўлларини топа олмаган шоир, бир қўн вақти қелиб бу дунёда адолат ва ҳақиқат ўрнатилишига умид қўлайди.

Қўллас, Косими Анварнинг ижодий меросини ўрганиш шундан далолат берадики, у Темурийлар даврининг йирик мутафаккири, шоири бўлган ва ўша давр маънавий таракқийига салмоқли ҳисса қўшган.

